OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI HALOLLIGINING QUR'ON VA HADIS MANBALARIDAGI ASOSLARI HAMDA ULARNING HANAFIY FIQHIDA TALQINI

Lapasov Muhammadsodiq Akramjon o'g'li
Tel:909004569
Lapasovmuxammadsodiq@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda oziq-ovqat mahsulotlarining halolligiga oid Qur'on oyatlari va hadislar, ularning hanafiy fiqhida talqin qilinishi hamda mazkur manbalarning zamonaviy oziq-ovqat masalalarini o'rganishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Halol va harom tushunchalari, taqiqlangan mahsulotlar, shubhali holatlarda ehtiyotkorlik, fiqhiy dalil va amaliy qaror o'rtasidagi munosabat yoritiladi.

Kalit so'zlar: Qur'on, hadis, halol, harom, hanafiy mazhabi, fiqh, shubhali narsalar, oziq-ovqat, manbashunoslik.

Asosiy matn

Oziq-ovqat mahsulotlarining halolligi Islom dinining asosiy amaliy masalalaridan biri bo'lib, musulmonlarning kundalik turmush tarzi, diniy e'tiqodi, ibodatlari va axloqiy qarashlari bilan chambarchas bog'liqdir. Islom ta'limotida oziq-ovqatning halol bo'lishi nafaqat iste'mol qilinayotgan mahsulotning turi, balki uning kelib chiqishi, tayyorlanish jarayoni, tarkibi va inson salomatligiga ta'siri bilan ham bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Shu sababli oziq-ovqat halolligi masalasi Qur'on va Sunnatdagi asosiy ko'rsatmalarni, fiqhiy qoidalarni hamda ularning tarixiy taraqqiyotini o'rganishni talab etadi. Mazkur masalani hanafiy fiqh manbalari asosida tadqiq qilish esa klassik islomiy huquqiy tafakkurning shakllanishi, rivojlanishi va yangi sharoitlarda qo'llanish xususiyatlarini aniqlash uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Qur'oni karimda oziq-ovqat masalasiga inson hayoti va diniy mas'uliyat bilan bog'liq muhim mavzulardan biri sifatida yondashiladi. Jumladan, Baqara surasining 168-oyatida insonlarga yerdagi halol va pok narsalardan iste'mol qilish buyuriladi. Oyatda kelgan "halol" va "tayyib" tushunchalari mazmunan bir-birini to'ldiradi. "Halol" shar'iy jihatdan iste'mol qilishga ruxsat etilgan narsalarni anglatsa, "tayyib" tushunchasi poklik, yaxshilik va maqbullik ma'nolari bilan bog'liq. Ushbu ikki tushunchaning birgalikda kelishi oziq-ovqat masalasini faqat ruxsat etilgan yoki taqiqlangan mahsulotlarni ajratish bilan cheklamasdan, uning sifati va iste'molga yaroqliligini ham e'tiborga olish zarurligini ko'rsatadi. Biroq "tayyib" tushunchasining barcha holatlarda zamonaviy sanitariya yoki texnik standartlar bilan aynan bir xil ekanini ta'kidlash to'g'ri bo'lmaydi. Uni shar'iy, axloqiy va amaliy mazmuni doirasida, tegishli dalillar asosida talqin qilish lozim.

Baqara surasining 172-oyatida mo'minlarga Alloh tomonidan berilgan pok rizqlardan iste'mol qilish va Unga shukr qilish buyuriladi. Bu oyat oziq-ovqat iste'molini diniy mas'uliyat va shukronalik tushunchalari bilan bog'laydi. Islomiy qarashlarda insonning rizqdan foydalanishi uning halol mehnat qilishi, ne'matlarni qadrlashi va taqiqlangan narsalardan tiyilishi bilan chambarchas aloqador. Shuning uchun ham oziq-ovqat halolligi masalasi faqat mahsulotning tarkibini tekshirishdan iborat emas, balki uni qo'lga kiritish va undan foydalanish bilan bog'liq axloqiy masalalarni ham qamrab oladi.

Baqara surasining 173-oyatida o'limtik, qon, cho'chqa go'shti hamda Allohdan o'zgaga atalib so'yilgan hayvonlar taqiqlangan mahsulotlar qatorida zikr etiladi. Oyatning davomida zarurat holatiga doir istisno ham bayon qilinadi. Ushbu istisno islom huquqida zarurat tushunchasining muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Biroq zarurat holatining mavjudligi, uning chegaralari va taqiqlangan narsadan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

foydalanish darajasi fiqhiy mezonlar asosida aniqlanadi. Shuning uchun ushbu oyatni talqin qilishda taqiqning o'zi bilan bir qatorda, uning doirasi va istisnolariga oid qoidalarni ham o'rganish zarur.

Moida surasining 3-oyatida ham ayrim taqiqlangan oziq-ovqat turlari, jumladan, o'limtik, qon, cho'chqa go'shti va shar'iy talablar asosida so'yilmagan ayrim hayvonlarga doir hukmlar bayon qilingan. Mazkur oyatdagi tafsilotlar musulmon huquqshunoslari tomonidan hayvonlarning go'shti, ularni so'yish tartibi va iste'molga ruxsat berilish shartlarini aniqlashda muhim dalillardan biri sifatida o'rganilgan. Bu borada oyatning boshqa Qur'oniy dalillar, hadislar va fiqhiy qoidalar bilan o'zaro aloqasini aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Qur'ondagi ushbu ko'rsatmalar oziq-ovqatga doir hukmlarning umumiy asoslarini belgilab beradi. Fiqhiy tahlilda esa oyatlarning lug'aviy ma'nosi, nozil bo'lish muhiti, matn konteksti, boshqa dalillar bilan munosabati hamda ulardan chiqarilgan huquqiy xulosalar o'rganiladi. Shu jihatdan oziq-ovqat halolligiga oid oyatlarni faqat tarjima yoki umumiy mazmun asosida sharhlash yetarli emas. Ularning klassik tafsir va fiqh adabiyotlarida qanday izohlanganini, qaysi usuliy qoidalar yordamida hukm chiqarilganini ham aniqlash lozim.

Sunnat Qur'oni karimdagi ko'rsatmalarni tushunish, sharhlash va amaliy vaziyatlarga tatbiq etishda muhim manba hisoblanadi. Hadislarda oziq-ovqat mahsulotlari, hayvonlarni so'yish, poklik, shubhali narsalardan ehtiyot bo'lish va insonning iste'mol madaniyatiga doir ko'plab ko'rsatmalar uchraydi. Ushbu rivoyatlar Qur'on oyatlarining mazmunini kengroq anglashga yordam beradi hamda muayyan vaziyatlarda shar'iy hukm chiqarish uchun qo'shimcha dalillarni taqdim etadi. Hadislarni fiqhiy jihatdan o'rganishda ularning ishonchlilik darajasi, rivoyat yo'llari, matn mazmuni va boshqa dalillar bilan munosabati e'tiborga olinadi.

Sahih al-Buxoriy va Sahih Muslimda keltirilgan halol, harom va shubhali narsalar haqidagi hadis bu borada alohida ahamiyatga ega. Hadisda halol va harom masalalari ochiq bayon qilingan hukmlar bilan bir qatorda, ayrim kishilar uchun hukmi noaniq bo'lib qoladigan holatlar mavjudligi ta'kidlanadi. Shubhali narsalardan ehtiyot bo'lish insonning diniy mas'uliyati va taqvodorligi bilan bog'lanadi. Mazkur hadis musulmon huquqshunoslari tomonidan ehtiyotkorlik, shubhali holatlarning oldini olish va diniy mas'uliyatni anglash masalalarida muhim dalil sifatida ko'rib chiqilgan.

Shu bilan birga, ushbu hadisni har qanday noma'lum mahsulotni avtomatik ravishda harom deb e'lon qilishga asos sifatida qo'llash mumkin emas. Mahsulotning tarkibi yoki ishlab chiqarish jarayoni haqida ma'lumot yetarli bo'lmagan holatlarda, avvalo, mavjud dalillarni aniqlash, zarur bo'lsa, mutaxassislar xulosasiga murojaat qilish va masalani tegishli fiqhiy mezonlar asosida baholash lozim. Demak, shubhali holatlardan ehtiyot bo'lish tamoyili bilan dalilsiz ravishda taqiq hukmini chiqarish o'rtasida farq mavjud. Bu farq zamonaviy oziq-ovqat mahsulotlarini baholashda, ayniqsa, ko'p tarkibli va murakkab texnologiyalar asosida ishlab chiqariladigan mahsulotlar bilan bog'liq masalalarda muhim ahamiyatga ega.

Hanafiy mazhabi musulmon huquqiy tafakkurining yirik maktablaridan biri sifatida Qur'on va Sunnat dalillarini o'ziga xos usuliy tamoyillar asosida sharhlash va tizimlashtirish an'anasiga ega. Hanafiy faqihlar oziq-ovqatga doir hukmlarni ishlab chiqishda Qur'on va hadis dalillari bilan bir qatorda, ijmo, qiyos hamda mazhabning boshqa usuliy tamoyillariga murojaat qilganlar. Muayyan masala yuzasidan hukm chiqarishda dalillarning kuchi, ularning o'zaro munosabati, umumiy va xususiy mazmuni hamda mavjud holatning xususiyatlari hisobga olingan. Shu sababli hanafiy fiqh manbalarida oziq-ovqat halolligi masalasini o'rganish faqat tayyor hukmlarni to'plash emas, balki ushbu hukmlarning shakllanish mexanizmini ham aniqlashni talab etadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Hanafiy fiqh adabiyotida oziq-ovqat masalalari turli bob va mavzular doirasida bayon qilingan. Ularda hayvonlarning go‘shti, so‘yish qoidalari, qon va najosat, ayrim mahsulotlarning iste’molga yaroqliligi, poklik va zarurat kabi masalalar uchraydi. Bu mavzularning turli asarlarda qanday tartibda berilgani, qaysi masalalar qisqa bayon qilingani va qaysilari batafsil dalillangani mazhab ichidagi ilmiy an’ananing rivojlanishini o‘rganishga imkon beradi. Shu ma’noda fiqh manbalari diniy hukmlarni aks ettiruvchi matnlar bo‘lish bilan birga, o‘z davrining ilmiy muhiti, huquqiy ehtiyojlari va ta’lim an’analarini o‘rganish uchun ham muhim tarixiy manbalardir.

Al-Quduriy qalamiga mansub *Muxtasar al-Quduriy* hanafiy fiqhining muhim matnlaridan biri hisoblanadi. Ushbu asarda ko‘plab amaliy fiqhiy hukmlar ixcham va tizimli shaklda bayon qilingan. Muxtasar uslubidagi asarlarning asosiy xususiyati murakkab masalalarni qisqa iboralar bilan ifodalash va mazhabda qabul qilingan qarashlarni o‘quvchiga tartibli ravishda yetkazishdan iborat. Shu sababli bunday manbalarni tadqiq qilishda matnda keltirilgan hukmlarning mazmunini aniqlash bilan birga, muallifning qaysi masalalarni alohida ajratgani, qaysi terminlardan foydalangani va mavzularni qanday ketma-ketlikda joylashtirgani ham o‘rganilishi lozim.

Burhoniddin al-Marg‘inoniy qalamiga mansub *Al-Hidoya* hanafiy fiqhining keng tarqalgan va sharh an’anasi rivojlangan asarlaridan biridir. Unda turli fiqhiy masalalar bayon qilinib, ayrim hukmlarning dalillari va ular yuzasidan bildirilgan qarashlar muhokama etiladi. Mazkur asarni oziq-ovqat halolligi nuqtayi nazaridan o‘rganish hayvonlarni so‘yish, iste’molga ruxsat berilgan va taqiqlangan mahsulotlar hamda poklik bilan bog‘liq masalalarning hanafiy huquqiy tafakkurida qanday asoslanganini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, asardagi hukmlarni boshqa hanafiy manbalar bilan qiyoslash orqali ayrim masalalarning bayon etilishidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash mumkin.

Alouddin al-Kosoniyga mansub *Badoe’ as-sanoe’ fi tartib ash-sharoe’* asari hanafiy fiqhining muhim manbalaridan bo‘lib, unda ko‘plab masalalar izchil va batafsil tarzda yoritilgan. Ushbu asar fiqhiy hukmlarning asoslanishi, dalillarning o‘zaro munosabati va huquqiy masalalarning tizimli bayon etilishi nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega. Uni *Muxtasar al-Quduriy* va *Al-Hidoya* bilan qiyosiy o‘rganish orqali bir xil masalaning turli janrdagi asarlarda qay tarzda yoritilganini aniqlash mumkin. Bunda muxtasar matn, sharhga moyil fiqhiy bayon va batafsil tahliliy uslub o‘rtasidagi farqlar manbashunoslik nuqtayi nazaridan muhim tadqiqot obyekti bo‘lib xizmat qiladi.

Klassik fiqh manbalarini tadqiq qilishda asarning nomi va muallifini aniqlash bilan cheklanib qolmaslik kerak. Manbashunoslik yondashuvi matnning yaratilish davri, muallifning ilmiy muhiti, asarning tuzilishi, qo‘lyozma va bosma nusxalari, matn variantlari, sharh va hoshiyalari hamda keyingi davrlarda qanday qo‘llanganini o‘rganishni ham nazarda tutadi. Masalan, bir fiqhiy masala muxtasar asarda qisqa hukm shaklida keltirilgan bo‘lsa, boshqa manbada uning dalillari, muqobil qarashlar yoki istisnolari batafsil izohlanishi mumkin. Ushbu tafovutlarni aniqlash manbalar o‘rtasidagi ilmiy aloqalarni, matnning talqin qilinish tarixini va hanafiy fiqhining rivojlanish bosqichlarini yoritishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, klassik fiqhiy atamalarni zamonaviy terminlar bilan bevosita tenglashtirishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Jumladan, “halol”, “harom”, “najasa”, “istihola” va “zarurat” kabi tushunchalar muayyan fiqhiy mazmunga ega. Ularning zamonaviy oziq-ovqat sanoatida qo‘llanadigan “xavfsizlik”, “sanitariya talablari”, “tarkibni tekshirish” yoki “muvofiqlikni baholash” kabi tushunchalar bilan o‘zaro aloqasi mavjud bo‘lsa-da, ular aynan bir ma’noni anglatmaydi. Masalan, mahsulotning sanitariya jihatidan xavfsizligi uning shar’iy jihatdan halol ekanini o‘z-o‘zidan anglatmaydi. Xuddi shuningdek, mahsulot tarkibida taqiqlangan modda mavjud emasligi ham ishlab chiqarish jarayonidagi barcha fiqhiy talablar bajarilganini har doim ham isbotlamaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Zamonaviy oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi halollik masalasini yanada murakkablashtirmoqda. Bugungi kunda ko‘plab mahsulotlar bir nechta xomashyo turi, oziq-ovqat qo‘shimchalari, fermentlar, emulsifikatorlar, aromatizatorlar va boshqa texnologik komponentlar asosida ishlab chiqariladi. Ayrim tarkibiy qismlarning kelib chiqishi mahsulot yorlig‘idan aniq bilinmasligi mumkin. Shuningdek, xomashyoning ishlab chiqaruvchidan qayta ishlash korxonasigacha bo‘lgan harakati, turli mahsulotlarning umumiy uskunalarda tayyorlanishi, saqlash va tashish jarayonlari ham baholashni talab etadi. Shu bois zamonaviy halol sertifikatlash tizimlarida mahsulotning yakuniy tarkibi bilan bir qatorda, uning ishlab chiqarish zanjiri va hujjatlashtirilgan kuzatuvchanligi ham muhim o‘rin tutadi.

Bu jarayonda klassik fiqh manbalarida bayon qilingan qoidalarni zamonaviy ishlab chiqarish sharoitlariga tatbiq etish masalasi yuzaga keladi. Biroq bunday tatbiq oddiy o‘xshatish bilan amalga oshirilmaydi. Avvalo, klassik manbada muhokama qilingan holatning huquqiy mohiyatini aniqlash, so‘ng zamonaviy mahsulot yoki texnologiyaning tarkibi va xususiyatlarini o‘rganish, undan keyin esa tegishli fiqhiy qoidaning ushbu holatga tatbiq etilish imkoniyatini baholash zarur. Ayrim masalalarda zamonaviy kimyo, oziq-ovqat texnologiyasi va laboratoriya tahlillari bo‘yicha mutaxassislarning ma’lumotlari ham talab qilinadi. Shu tariqa fiqhiy xulosa diniy-huquqiy mezonlar bilan birga, tekshirilayotgan mahsulot haqidagi ishonchli faktlarga ham tayanadi.

Alohida e’tibor talab qiladigan masalalardan biri — *istihola* tushunchasidir. Fiqhiy adabiyotlarda bu atama muayyan moddaning o‘zgarishi bilan bog‘liq holatlarni ifodalashda qo‘llanadi. Biroq uning aniq mazmuni va turli vaziyatlarda qanday huquqiy natija keltirib chiqarishi mazhabiy qarashlar hamda masalaning tafsilotlariga qarab tahlil qilinishi kerak. Zamonaviy ishlab chiqarishda xomashyoning kimyoviy yoki biologik o‘zgarishga uchrashi har doim ham fiqhiy ma’nodagi istihola bilan avtomatik ravishda tenglashtirilmaydi. Shu sababli bunday holatlarni baholashda moddaning dastlabki manbasi, o‘zgarishning xususiyati, yakuniy mahsulotning tarkibi va tegishli fiqhiy qarashlar birgalikda o‘rganilishi lozim.

Halol sertifikatlash jarayonida yana bir muhim masala — diniy mezonlar bilan texnik tekshiruv usullarining o‘zaro munosabatidir. Sertifikatlash mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligini baholash, ishlab chiqaruvchi taqdim etgan hujjatlarni tekshirish, zarur hollarda laboratoriya tahlillaridan foydalanish va ishlab chiqarish jarayonini nazorat qilishni o‘z ichiga olishi mumkin. Shunga qaramay, laboratoriya tahlili o‘z-o‘zidan barcha fiqhiy savollarga javob bermaydi. Masalan, laboratoriya muayyan moddaning mavjudligi yoki miqdorini aniqlashi mumkin, biroq ushbu natijaning shar’iy hukmga qanday ta’sir qilishini fiqhiy tahlil belgilaydi. Aksincha, fiqhiy qoida ham mahsulot tarkibi haqida aniq ma’lumot bo‘lmagan sharoitda texnik tekshiruvning o‘rnini to‘liq bosa olmaydi.

Shu nuqtayi nazardan, klassik fiqh manbalari bilan zamonaviy sertifikatlash amaliyotini qiyosiy o‘rganish ikki xil bilim sohasining imkoniyatlari va chegaralarini aniqlashga yordam beradi. Bir tomondan, klassik manbalar halollik va haromlik, poklik, so‘yish talablari, zarurat va boshqa huquqiy tushunchalarning nazariy asoslarini beradi. Ikkinchi tomondan, zamonaviy texnik tekshiruvlar mahsulotning real tarkibi va ishlab chiqarish sharoitlari haqida dalillarni taqdim etadi. Ushbu ikki yo‘nalish o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ularning vazifalari bir-biridan farq qiladi. Ilmiy tadqiqotning muhim vazifasi aynan shu farqlarni ochib berish va ularning o‘zaro hamkorlik qilish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Oziq-ovqat masalalarida hayvonning turi va so‘yish usuli, najosat bilan aloqador holatlar hamda mahsulot tarkibining kelib chiqishi muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy mahsulotlarda esa ko‘p tarkibli aralashmalar va texnologik qo‘shimchalar uchraydi. Shuning uchun fiqhiy qaror chiqarishda ishlab

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

chiqaruvchi hujjatlari, tarkib haqidagi ma'lumotlar va zarur hollarda laboratoriya tekshiruvlari foydali bo'lishi mumkin. Texnik faktlar o'z-o'zidan shar'iy hukm bermaydi, lekin muayyan holatni to'g'ri aniqlashga yordam beradi.

Manbashunoslik nuqtayi nazaridan Qur'on va hadis matnlarini klassik fiqhiy sharhlar bilan birgalikda o'rganish, hadisning manbasi va rivoyat kontekstini tekshirish, shuningdek, tarjima va arabcha matn orasidagi ma'no farqlariga e'tibor berish muhim. Ilmiy ishda aniq hadis raqami, nashr va sahifa keltirilishi kerak; raqamlar nashrlar bo'yicha farq qilishi mumkinligi sababli, iqtibos ishlatilgan nusxa asosida tekshiriladi.

Xulosa

Qur'on va hadis oziq-ovqat halolligining asosiy normativ manbalari bo'lib, hanafiy fiqh olimlari ushbu dalillarni sharhlab, amaliy hukmlarni tizimlashtirganlar. Zamonaviy mahsulotlarni baholashda klassik mezonlarni bilish bilan birga, tarkib va ishlab chiqarish jarayoni haqida ishonchli ma'lumot olish ham muhim. Manbalarni tarixiy va matniy kontekstda o'rganish ilmiy xulosalarning aniqligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qur'oni karim. Baqara surasi, 2:168, 2:173; Moida surasi, 5:3.
2. Al-Buxoriy, Muhammad ibn Ismoil. Sahih al-Buxoriy. Halol va haromga oid hadislar.
3. Muslim ibn al-Hajjoj. Sahih Muslim. Halol, harom va shubhali narsalar haqidagi hadis.
4. Al-Quduriy, Abu al-Husayn Ahmad ibn Muhammad. Mukhtasar al-Quduriy.
5. Al-Marghinoniy, Burhoniddin. Al-Hidoya fi sharh Bidayat al-mubtadi.
6. Al-Kosoniy, Alo'uddin. Badoe' as-sanoe' fi tartib ash-sharoe'.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.